

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 4(23)

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2009

УДК 330-339; 321.7; 159.9
ББК 65.9(4УКР)я43
М43

Редакційна колегія

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф. — головний редактор
Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — заступник головного редактора
Саєвич І. Г., канд. філол. наук — відповідальний редактор
Чирков В. М. — відповідальний редактор за випуск

Економічні науки

Баєва О. В., д-р біол. наук, проф., Дахно І. І., д-р екон. наук, проф., Дмитренко Г. А., д-р екон. наук, проф., Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф., Куроченко О. В., д-р екон. наук, проф., Радзієвський О. І., д-р екон. наук, Федоренко В. Г., д-р екон. наук, проф., Швець В. Я., д-р екон. наук, проф.

Політичні науки

Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф., Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф., Бідзюра І. П., д-р політ. наук, Варзар І. М., д-р політ. наук, проф., Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф., Хижняк І. А., д-р іст. наук, проф., Храмов В. О., д-р політ. наук, проф., Шуба О. В., д-р політ. наук, проф.

Психологічні науки

Балл Г. А., д-р психол. наук, проф., Лігоцький А. О., д-р пед. наук, проф., Ложкін Г. В., д-р психол. наук, проф., Приходько Ю. О., д-р психол. наук, проф., Сіньов В. М., д-р пед. наук, проф., Чернуха Н. М., д-р пед. наук, проф., Чуприков А. П., д-р мед. наук, проф.

Юридичні науки

Александров Ю. В., канд. юрид. наук, проф., Ануфрієв М. І., канд. юрид. наук, проф., Бородін І. Л., д-р юрид. наук, проф., Бандурка О. О., д-р юрид. наук, проф., Корнієнко М. І., канд. юрид. наук, проф., Марчук В. М., д-р юрид. наук, проф., Подоляка А. М., канд. юрид. наук

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 9 від 28 жовтня 2009 р.)

Міжрегіональна Академія управління персоналом.

Наукові праці МАУП / Редкол.: В. Б. Захожай (голов. ред.) та ін. — К. : МАУП, 2001. — Вип. 1. — ISBN 966-608-120-2

К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2009. — Вип. 4(23). — 288 с.: іл. — Бібліогр. в кінці ст. ISBN 978-617-02-0026-6

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку економіки, політології, психології і права.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

Збірник “Наукові праці МАУП” зареєстровано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України (свідоцтво від 11.04.02 за № 6048, серія КВ) як наукове видання, в якому висвітлюються результати наукових досліджень в галузях економіки, політології, соціології, психології, права, матеріалів наукових конференцій.

Вищою атестаційною комісією України “Наукові праці МАУП” визнано як фахове видання з економічних і психологічних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/6 від 14 червня 2007 р.).

ББК 65.9(4УКР)я43+88я43

ISBN 966-608-120-2
ISBN 978-617-02-0026-6

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2009
© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2009

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ	5	Мирошук Т. О. <i>Імперативи сталого розвитку і глобальні тенденції на міжнародних ринках туристичних послуг</i>	78
Альошін В. І. <i>Соціальна природа явищ системної кризи в Україні</i>	5	Калачова Т. А. <i>Сутність і методи оптимізації оподаткування: деякі аспекти</i>	87
Дікарев О. І. <i>Сек'юритизація політичних ризиків енергетичних проектів у регіонах Балтійського, Каспійського, Чорного морів: глобалізація, регіоналізація, локалізація</i>	12	Діденко Є. О. <i>Чинники вдосконалення управління якістю послуг пасажирського автотранспорту</i>	92
Юсеф Н. Н., Гараханлу Фарназ <i>Аналіз розвитку економіки Ірану та її перспективи в умовах світової кризи</i>	20	Товт О. М. <i>Зарубіжний досвід досягнення соціального забезпечення та ефективного економічного управління</i>	96
Дурбало О. В. <i>Формування молодіжної сімейної політики в Україні</i>	25	Палиця О. В. <i>Ринок праці: сутнісні ознаки, структура і механізми державного регулювання</i>	106
Задорожний В. П. <i>Загальна характеристика та визначення процесів інвестування в сучасній економіці</i>	34	Нельга В. В. <i>Экономическая природа и факторы экономической эффективности производства и хозяйствования в рыночной экономике</i>	114
Баклагов Ю. Б. <i>Формування основ місцевого самоврядування і перспективи їх розвитку в Україні</i>	40	Каримли Эльмир Байрам оглы <i>Влияние различия культур на ведение внешнеэкономической деятельности</i>	120
Будяков М. О. <i>Державне управління зовнішньоекономічною діяльністю: світовий досвід для України</i>	46	Бердяньська А. В. <i>Становлення, розвиток і сегменти іпотечного ринку України</i>	123
Дукоскі С. <i>Тіньова економіка: природа, концептуальні підходи та історичні етапи</i>	50	Ейсмонт В. С. <i>Особливості державного регулювання економіки і зовнішнього сектора США</i>	132
Грозов Г. Д. <i>Соціально-економічна інфраструктура регіону як об'єкт державного управління</i>	59	Дрига С. Г. <i>Макрорівневі та інструментальні функції малого підприємництва як сценарні драйвери державної політики його розвитку</i>	138
Боева Т. І. <i>Велика роль земств у розвитку Донеччини наприкінці XIX — на початку XX ст.</i>	66		
Наумчук О. В. <i>Капітал підприємства як об'єкт управління</i>	70		

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ 147

Титанський Єжегож

Теоретичні концепції впливу засобів
масової інформації на політичні процеси 147

Мусали Ерол Салех огли

Порівняльний аналіз політичної влади
в Азербайджані та Грузії на етапі
перемоги антиолигархічних сил 153

Гараєв Шахид Шакир оглы

Трансформація інституційних процесів
в Україні та Азербайджані:
особенности інститута президентства 160

Ярова Є. В.

Проблеми розвитку та управління
кар'єрою державних службовців 167

Гаврилюк Д. Ю.

Криза консолідації в Європейському
співтоваристві та умови
євроінтеграції України 172

Тавлуй Д.

Євроінтеграційні перспективи України
у світлі сьогоденних реалій генез Євросоюзу 176

Стаднік О. В.

Методологія інтерпретації
політичної дійсності за працями
Ерика Гобсбаума і Жана Бодріара 179

Крупко С. М.

Історичний аспект становлення теорії
політичного прогнозування в системі
забезпечення державного управління 183

Лук'янова Н. Л.

Соціальні проблеми дітей, сім'ї
та молоді в новітній Україні в умовах
світових глобалізаційних процесів 189

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ 194

Богач О. В.

Дослідження концепцій розвитку
моральної поведінки особистості
у світлі основних психологічних підходів 194

Брагіна Н. В.

Модель еґо-станів суб'єкта
і його життєва позиція 200

Бараннік В. А., Волянюк Н. Ю.,

Ложкін Г. В.
Сучасні погляди на причини
сексуального насильства 206

Чепорнюк Є. Г.

Особливості паттернів поведінки
при захворюваннях серцево-судинної системи 210

Львовичкіна А. М.

Застосування дискусійних методів
під час викладання дисциплін
екологічного циклу 217

Литвинчук О. М.

Дослідження маніпуляції
в педагогічному спілкуванні 222

Фоменко А. Г.

Самозвіт як різновид проєктивного
методу в структурі професійно-
психологічної підготовки менеджерів 227

Смирнова Т. К.

Соціально-психологічні проблеми
професійної адаптації випускників
вищих навчальних закладів 231

Коссек Марчин

Психологіческие аспекты использования
системы активных техник при подготовке
высококвалифицированных кадров
для специальных служб 235

ЮРИДИЧНІ НАУКИ 239

Побережний В. І.

Проблеми банкрутства в Україні
та недоліки механізму правового регулювання 239

Бернадський Б. В.

Система заохочень співробітників
Департаменту поліції МВС
Російської імперії 245

Романченко С. Г.

Загальнопроцесуальні категорії
у податковому праві 255

Алієв Ісабала Алі огли

Створення в системі Ради Європи
міжнародного правового механізму
боротьби з корупцією 260

Сінозацька Ю. М.

Конституційні функції прокуратури України 266

Кузьменко О. П.

Проблеми боротьби з корупцією 273

Чечельницька Ю. О.

Боротьба з легалізацією (відмиванням)
коштів, отриманих злочинним шляхом,
як чинник економічної безпеки країни 278

Відомості про авторів 284

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ В АЗЕРБАЙДЖАНІ ТА ГРУЗІЇ НА ЕТАПІ ПЕРЕМОГИ АНТИНОМЕНКЛАТУРНИХ СИЛ

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 4(23), с. 153–159

Особливостями розвитку пострадянських Азербайджану та Грузії були криваві етнополітичні конфлікти та несподіваний прихід до влади так званих “демократичних” сил, короткочасне правління яких можна розглядати як своєрідний політичний експеримент. Причини невдачі антиноменклатурних сил у Грузії та Азербайджані зумовлені насамперед їхньою політичною незрілістю, нездатністю перебороти край несприятливі обставини в республіках.

На зорі своєї незалежності держави пострадянського простору та їх політичні системи мали багато спільних рис, адже всі вони перед тим були частинами одного політико-адміністративного й ідеологічного цілого — Радянського Союзу. Подальший шлях становлення нових незалежних держав здебільше віддаляв їх одну від одної, символізуючи альтернативність варіантів розвитку в нових реаліях постбіполярного світу та глобалізації. Втім, очевидна подібність посткомуністичного розвитку окремих країн дозволяє говорити про спільні етапи становлення державності. В межах цих етапів з теоретичної та наукової точок зору є важливим здійснення порівняльного аналізу, який дасть змогу виокремити спільне та відмінне, зрозуміти об'єктивні обставини та прихований потенціал змін.

З точки зору методології ліберальної політичної теорії, політичний розвиток держав варто розглядати у контексті суперництва політичних еліт, яким притаманні різні погляди на політичний устрій та його функції. Відмінність у поглядах і стратегіях передусім полягає у ставленні до змін, спрямованих на політичну та економічну лібералізацію, на соціальну та адміністративну модернізацію. Для часів пізньої перебудови (1988–1991 рр.) та стабілізації владної вертикалі нових незалежних країн (1991–1993 рр.) характерною особливістю є боротьба консервативних еліт, так званої “номенклатури”, з антикомуністичними

“демократичними” силами, які демонстрували волю до радикальних змін політичних систем своїх країн [4].

Поняття “партійна номенклатура” було введено до політології у 1980 р. російським ученим Михайлом Восленським (1920–1997) для позначення певного кола осіб у країнах з комуністичним режимом, які не підлягають покаранню у звичайному судово-правовому порядку [2]. До Михайла Восленського у своїх теоретичних працях цей термін вживали югославський дослідник Мілован Джилас та чеченський публіцист Абдурахман Авторханов. Ця дефініція походить ще зі сталінських часів, коли була запроваджена так звана номенклатура посад у державному та партійному апараті, кандидати до якої обов'язково затверджувалися партійними комітетами відповідних рівнів. Сталінський режим спирався на партійну номенклатуру, що знайшло своє віддзеркалення у відомому вислові: “Кадри вирішують усе. Ці кадри можуть бути усунені лише через громадянську війну”.

Добір і фільтрація кадрів набували форми чисток, що досягли свого апогею у 1937 р. Таким чином, влада перейшла до обмеженого кола осіб, які повністю втратили свій первинний зв'язок із робітничим класом і стали особливою “кастою”. Багато дослідників стверджують, що хоча формально встановлений в країні лад називався в той час соціалізмом та декларувалося, що власність

належить трудовим масам, насправді номенклатура являла собою особливий клас, що отримав так звану народну власність у своє повне розподження.

Радянська номенклатура базувалася передусім на партійних структурах, які фактично керували країною. Добір кадрів у Ради всіх рівнів також проводився партійними органами, оскільки саме вони призначали єдину кандидатуру на кожне депутатське місце, що потім виносилася на голосування. Найвищий ступінь в номенклатурі займала номенклатура ЦК КПРС, яка у 1980 р. складалася приблизно з 22,5 тис. працівників. Партійну номенклатуру доповнювала номенклатура господарська. Добір номенклатурних кадрів здійснювався за особистим знайомством, до того ж основну роль відігравало те, що на посади обиралися люди, які були персонально віддані тому чи іншому керівникові. Компетентність кадрів при цьому не відігравала визначальної ролі. Часто, якщо той чи інший керівник не справлявся із займаною посадою, його просто переводили на іншу керівну роботу. Таким чином, опинившись у номенклатурній касті, людина гарантувала собі довічне в ній перебування, однак потрапити до цієї касти було важко.

На відміну від тотального розгрому імперського чиновництва у буремному 1917 р., політичні зміни на пострадянському просторі, що відбулися на початку 90-х років, переважно не супроводжувалися переслідуванням членів номенклатури. Навпаки, багато з них опинилися у зручному становищі для заняття ключових позицій у новій структурі влади. Ще однією відмінністю від ситуації 1917 р. було те, що на відміну від політики відвертої русифікації царської бюрократії комуністична система вирошувала “національні кадри”, яким для побудови політичної та господарської кар’єри давали на відкуп національні адміністративні утворення. Відтак у нових незалежних державах почали утверджуватись етнічно “свої” представники номенклатури, які до того ж вважали “своїми” конкретні пострадянські країни. У прагненні зберегти свою владу номенклатура зіткнулася з представниками нових посткомуністичних еліт, яких часто узагальнено називають “демократами”.

Антиноменклатурні політичні сили, які прагнули прийти до влади, насправді охоплювали організації та лідерів, що представляли багато різноманітних ідеологічних спектрів, не завжди демократичних. У Російській Федерації “демократичні” сили уособлював Борис Єльцин, в інших

республіках вони були представлені народними фронтами та іншими некомуністичними політичними партіями і коаліціями. “Демократи” одразу прийшли до влади у Росії, Грузії, Вірменії, країнах Балтії. В інших країнах влада повністю (Азербайджан, країни Середньої Азії) або частково (Україна, Білорусь, Молдова) залишилась за колишніми представниками номенклатури.

Політичні організації, що протистояли номенклатурі, очолювали особи, які у різний час розірвали стосунки із радянською тоталітарною системою. Окремі з них були радянськими дисидентами й мали досвід ув’язнення за свої політичні переконання. Деякі, як, наприклад, Б.Єльцин, походили з лав номенклатури, але рішуче розірвали з нею; інші — стали активними учасниками політичного життя вже після розпаду Радянського Союзу. Походження традиції називати антиноменклатурні сили “демократичними”, ймовірно, пов’язане, по-перше, із домінантною риторикою самих цих сил, а по-друге, з механістичним протиставленням — оскільки номенклатура є компартійною, тобто “тоталітарною”, тому сили, що їй протистоять, автоматично повинні бути “демократичними”. Насправді ж, окрім власне демократів, в антиноменклатурному таборі опинилися також націоналісти, праві радикали, клерикали, адепти екзотичних політичних переконань, на зразок “почвенників”, та ін. Сумнівність вживання традиційно усталеного узагальнюючого поняття “демократи” щодо всіх антиноменклатурних сил можна наочно продемонструвати на прикладі політичного розвитку Азербайджану та Грузії перших років незалежності.

Перемога антиноменклатурних сил у Грузії була пов’язана з приходом до влади Звіада Гамсахурдіа (1991 р.), а в Азербайджані — Абульфаза Ельчибея (1992 р.). В обох випадках перемога була тимчасовою, оскільки після нетривалого часу влада повернулася до вихідців з номенклатури — відповідно до Едуарда Шеварднадзе та Гейдара Алієва.

Якщо порівнювати постаті двох “перших демократичних президентів” Грузії та Азербайджану, то в них можна знайти багато схожого. Майже ровесники, обидва за освітою філологи, у радянський час вони були дисидентами і засуджені: А. Ельчибей — у 1975 р., а З. Гамсахурдіа — у 1977 р. Незважаючи на подібність політичних процесів за президентства З. Гамсахурдіа та А. Ельчибея, їхні правління не відбувалися синхронно. А. Ельчибей прийшов до влади в Азербай-

джані в той час, коли З. Гамсахурдіа фактично вже втратив свою владу у Грузії. Однак варто зазначити, що ситуація могла скластися інакше, якби не відбулося розгрому головної “демократичної” сили Азербайджану — Народного Фронту Азербайджану (НФА) у січні 1990 р., коли до Баку були введені підрозділи Радянської армії. Внаслідок зіткнень, значних людських жертв і запровадження режиму надзвичайного стану в республіці НФА втратив підтримку, солідний кадровий потенціал і можливість безперешкодної участі у парламентських виборах, що загальмувало його прихід до влади майже на два з половиною роки. Зауважимо, що цілком вірогідно, що якби у 1990 р. в Баку не відбувся так званий “чорний січень”, то азербайджанським колегою З. Гамсахурдіа замість “номенклатурного” А. Муталібова був би представник НФА.

Політичні сили, які очолювали А. Ельчибей та З. Гамсахурдіа, проголошували гасла незалежності, демократичного розвитку, тісного співробітництва з демократичними країнами Заходу. Коаліція З. Гамсахурдіа “Круглий стіл” у 1990 р. демократичним шляхом перемогла на перших вільних парламентських виборах у Грузії, а її лідер у наступному році був всенародно обраний президентом країни. Як зазначає відомий грузинський дослідник Г. Нодія, поширена точка зору про відверто диктаторський характер влади З. Гамсахурдіа насправді є перебільшенням. Перший грузинський президент зосередив у власних руках політичної влади анітрохи не більше, ніж його колеги — президенти інших пострадянських республік. За часів правління звідистів були прийняті достатньо демократичні закони про засоби масової інформації, політичні організації та громадянство. Те саме можна сказати про президентство А.Ельчибея, а його заходи із запровадження надзвичайного стану та цензури можна виправдати з огляду на стан війни із сепаратистами у Нагорному Карабаху. Під час правління “демократів” в Азербайджані відбулися прогресивні зрушення у сферах освіти, правопорядку, фінансів тощо.

Проте демократичні починання З. Гамсахурдіа та А. Ельчибея були затьмарені їхнім крайнім націоналізмом, який призвів до гострих ексцесів щодо етнічних меншин в обох країнах. Звичайно, пробудження національної свідомості мало передусім позитивний консолідуючий зміст. Визволення з-під тоталітарного комуністичного ярма республік природно супроводжувалося розкряченням у національній сфері — подоланням на-

слідків вікового російського великодержавного колоніалізму. Рухаючись у цьому руслі, незалежна Грузія вирішила повернутися до спадщини першої демократичної республіки, яка існувала у 1918–1921 рр. Була відновлена стара національна атрибутика, відбулися заходи з розвитку грузинської національної культури. В Азербайджані, оскільки аналогічні зі згаданими грузинськими зміни були запроваджені ще за часів президентства А. Муталібова, керманічі НФА під проводом А. Ельчибея пішли ще далі. Відбулося повернення до існуючої у 20–30-х роках минулого століття латинської абетки (замість кириличної), була офіційно запроваджена нова (насправді стара до-радянська) назва народу — “азербайджанські тюрки”, а звідси відповідно нова назва мови — “азербайджанська тюркська”. Антиросійський вектор активності грузинського та азербайджанського націоналізмів, окрім спроб радикального розриву з імперською спадщиною, виражався також у звинуваченнях (часто небезпідставних) Росії у втручання у внутрішні справи республік та сприянні сепаратистам. За правління “демократичних” президентів Грузія та Азербайджан відмовилися приєднатися до СНД, вважаючи цю нову структуру інструментом реставрації імперії.

На жаль, найбільш помітним супутнім явищем національного відродження була дискримінація етнічних меншин. Корінь національних суперечностей і конфліктів на пострадянському просторі в цілому, а в Азербайджані та Грузії передусім, був у домінуванні на цих теренах етнічного розуміння нації. Відповідно до Тобаго трактування, згідно із З. Гамсахурдіа, до категорії “грузинська нація” не потрапляли абхазі, осетини, вірмени, азербайджанці, що проживали у Грузії, однак туди зараховувалися, наприклад, картвеломовні інгілоїці — мешканці Азербайджану. Аналогічно А. Ельчибей вважав єдиною нацією тюрків Азербайджану та Ірану, однак вірмени, лезгини, талиші, курди — азербайджанські громадяни — по-суті не визнавалися “справжніми азербайджанцями”.

Проте, якщо облишити риторику та звернутися до практичних наслідків національної політики, більш згубними вони були у Грузії. В Азербайджані, окрім нагнітання атмосфери презирства до етнічних меншин через ЗМІ та неперевіраних фактів про непропорційно високе залучення владою представників меншин до бойових дій у Нагорному Карабаху, в цілому політика А. Ельчибея не була для меншин нестерпною. За правління НФА в Азербайджані не виникло жодного

серйозного етнотериторіального конфлікту (якщо не рахувати короткочасне існування самопроголошеної Талиш-Муганської автономної республіки). Карабахська війна дісталася “демократам” у спадок ще від комуністичної влади. Натомість відповідальність за ескалацію південно-осетинського конфлікту цілком лежить на плечах З. Гамсахурдіа та його екстремістської політики. Антиосетинська пропаганда та насильницькі акції були спрямовані не лише проти сепаратистів Південно-Осетинської автономної області, де на той час проживало 60 тис. осетинів, а й також проти всього 165-тисячного осетинського населення Грузії, що було розселено не компактно і не могло претендувати на відособлення будь-якої іншої грузинської території. Масова втеча грузинських осетин на північ, до контрольованої сепаратистами автономної області та до Російської Федерації, загострила до краю осетино-грузинське протистояння.

Отже, правління “демократів” у Грузії та Азербайджані супроводжувалося збройними етнополітичними конфліктами, але в той час як А. Ельчибей намагався впоратися з конфліктом, який отримав у спадок від попередньої влади, З. Гамсахурдіа сам розпалював етнополітичні конфлікти. Цікавим є зіставлення конфліктуючих сторін у вже згаданій нами системі координат “номенклатура” – “демократи”. Нагорно-Карабахський конфлікт виник між “демократичними” вірменами та “номенклатурною” владою Азербайджану, а за часів А. Ельчибея вірменські “демократи” зіштовхнулися вже з “демократами” азербайджанськими. У Грузії мала місце “дзеркальна” ситуація: конфлікт у Південній Осетії і напруження в Абхазії виникли між “демократичними” грузинами та “номенклатурними” властями самопроголошених республік. А пізніше, після повалення З. Гамсахурдіа, з “номенклатурними” абхазами і осетинами мав справу вже “номенклатурний” Е. Шеварднадзе.

Таким чином, незважаючи на офіційно проголошену національно-демократичну суть правління антиноменклатурних сил у Грузії та Азербайджані, націоналізм часто вступав у суперечність з демократією. Як зазначає відомий американський ліберальний дослідник Френсіс Фукуяма, націоналізм, з одного боку, та лібералізм й демократія – з іншого, у теорії уживаються разом набагато легше, ніж на практиці. Віддаючи належне націоналізму як потужній ідеології, що здатна ефективно протистояти імперії, Ф. Фукуяма водночас ставить риторичне питання: чи готовий на-

ціоналізм після своєї перемоги над тоталітарним колоніалізмом поступитися місцем демократії та ліберальним цінностям? [5].

При цьому, розмірковуючи над політичним ладом, що утвердився спочатку в Грузії за правління З. Гамсахурдіа, а пізніше в Азербайджані при А. Ельчибей, доходимо висновку, що його не можна вважати цілком демократичним.

Становлення антиноменклатурних рухів у Грузії та Азербайджані супроводжувалося політичними катаклізмами, які серйозно вплинули на стан політичної культури суспільств обох республік, спрямували свідомість мас у радикальне русло. Відправною точкою радикалізації грузинського “демократичного” руху були події 1989 р., коли підрозділами Радянської армії був жорстоко розігнаний масовий мітинг у Тбілісі (спрямований, зокрема, проти сепаратистських виступів в Абхазії), внаслідок чого були людські жертви. В Азербайджані радикалізація була викликана сепаратистським рухом вірменів у Нагорно-Карабахській автономній області та посилилася внаслідок подій у Сумгаїті (1988 р.) та Баку (1990 р.) – етнічних погромів і репресивних дій підрозділів Радянської армії.

Як зазначають азербайджанські дослідники, “в революційну епоху Азербайджан вступив пробуджений від “сплячки” потужним поштовхом ззовні – від вірменів, вектор націоналізму яких унаслідок зрозумілих історико-культурних причин був спрямований не стільки проти Росії й за незалежність, скільки проти турків та азербайджанців”.

Інші дослідники звертають нашу увагу на те, що “незавершеність природного історичного феодального розвитку до російської окупації на початку ХІХ ст. та насильницьке переривання капіталістичного розвитку в 1920 р., штучне втягування в “соціалізм” не могли не призвести до дивакуватого нашарування глибинних та еkleктичних, цілком поверхневих уявлень у менталітеті, звичках, упередженнях, віруваннях народу. При потужному струсі “Карабахським конфліктом”, коли силові магнітні лінії подій почали впливати на цю аморфну та глекву масу, вона достатньо швидко та покійно перебудувалася під диктовку “імперативу історії”. В ній, у цьому імперативі, й виявилася вся еkleктичність та поліхронність суспільної свідомості й буття азербайджанського народу. Спливли на поверхню та актуалізувалися середньовічні й первісні уявлення, варварські стереотипи поведінки, фантазмагоричні утопії. На арену історії вийшли маси. Що

сказали вони? Що вони могли сказати? Та чи вони говорили?” [1; 6].

Схожу характеристику грузинському суспільству того періоду дає Г. Нодія: “Трирічний досвід незалежності та демократії не міг досить суттєво змінити рівень політичної свідомості всієї нації, як це було в країнах Балтії [...]: він створив лише правовий прецедент для “радикальної опозиції”, на якому вона могла засновувати свої вимоги, й цілковито абстрактний символ історичної пам’яті. Реальність незалежності як нормативного способу життя доводилося виносити із середньовічного минулого. З іншого боку, у 1918 р. Грузія була більш готовою перейти до демократії, ніж у 1990 р.: десятиріччя комуністичного правління зруйнували первістки елементів громадянського суспільства та громадянської свідомості й оголили шар середньовічної свідомості, корумпованої своїм злиттям з комуністичною ідеологією та повністю відірваною від сучасної реальності. Завдяки цьому в інтелектуальній еліті та широкій публіки залишилися переважно середньовічні ідеали політичної поведінки” [3].

Хоча між азербайджанським і грузинським суспільствами існували відмінності, вони все-таки у кінцевому підсумку не відбилися на результатах досягнень “демократичних” сил. Так, азербайджанське суспільство було носієм мусульманської культури і традиційно було більш схильне до послуху владі, пристосування до обставин і порядків. Слабкий досвід політичної участі населення, уникання набуття такого досвіду були причиною практичної відсутності азербайджанських дисидентів за радянської влади і, врешті-решт, малої чисельності і непопулярності в масах прошарку політично активної інтелігенції. У Грузії суспільство, навпаки, було до краю політизоване і готове до закликів своїх численних лідерів. Однак темпераментний менталітет і загострений індивідуалізм грузинів не давали підстав народним лідерам сподіватися на вірність своїх прихильників в умовах калейдоскопічного розвитку подій. От і виходимо, що ні в Азербайджані, ані в Грузії “демократичні” сили не могли розраховувати на стабільну масову підтримку населення.

Атмосфера жорсткого протистояння у Грузії та Азербайджані сприяла тому, що на чільні місця у “демократичних” рухах вибилися не професійно компетентні, але харизматичні й амбіційні лідери-популісти, які загравали з національними почуттями мас і таким чином стверджували свою владу. Характерно, що лави провідних “демокра-

тичних” організацій — НФА та “Круглого столу” — покинули люди, які до цього справді намагалися просувати демократичні принципи і національний консенсус. Вони сформували демократичну опозицію до “демократичної” влади З. Гамсахурдіа та А. Ельчибея, але не мали жодних перспектив перебороти своїх колишніх однопартійців. Дійшло до того, що на тлі крайнього радикалізму “демократів” більш респектабельно та обнадійливо виглядали усунені від влади номенклатурні лідери.

Г. Нодія зазначає, що З. Гамсахурдіа був зобов’язаний своєму іміджу диктатора швидше своєму стилю, ніж діям у власному сенсі цього слова. Перший “демократичний” президент перейняв не лише централізовану систему комуністичного правління, а й також її ідеологію громадянської війни з наголосом на образі ворога та принцип “хто не з нами, той проти нас”. “Він намагався — й це до деякої міри йому вдалося — відродити початковий дух цієї ідеології, який пом’якшився та вивітрився у післясталінську еру. Його риторика явно нагадувала комуністичних класиків 1930-х років: “ворог нації” (сталінський варіант: “ворог народу”), “агент Кремля” (сталінський варіант: “агент імперіалізму”). Такою була мова його промов, офіційних засобів масової інформації; інших слів для зображення опозиції, про кожного, хто був “не з нами”, не знаходилося” [3]. Щодо азербайджанських “демократів” дослідники Д. Фурман і А. Абасов пишуть, що “можливо, навіть психологічно вони були ще менш готові жити в умовах демократії, ніж відсторонені ними “партократи” [6].

Антидемократичний, антиліберальний дух правління З. Гамсахурдіа та А. Ельчибея був обтяжений конкретними випадками грубих порушень влади у відношенні до своїх громадян. Грузинська влада відверто провокувала маси до фізичної розправи над опозицією та “ненадійними” етнічними меншинами, переслідувала вільну пресу, застосовувала поліцейні заходи до мітингувальників. Азербайджанська влада також порушувала свободу слова (побиття журналістів, введення цензури), проводила практику облав для насильницької мобілізації молоді з негайним відправленням її на фронт.

Крім порушень правових демократичних принципів, “демократичні” власті не гребували використовувати у власних інтересах елементи нещодавньої комуністичної практики у сфері державного та господарського управління. В Азербайджані були загальмовані темпи привати-

зації, а у Грузії було проголошено відданість “принципу конвергенції”, згідно з яким слід було зберегти “позитивні сторони” соціалістичної централізації економіки.

Та все ж головною причиною краху “демократичних” режимів у Грузії та Азербайджані була їхня професійна непридатність здійснювати владу в умовах економічного, політичного та військового хаосу, загальної корумпованості та криміналізації, відвертого втручання у внутрішню політику зовнішніх сил. Політичні команди З. Гамсахурдіа та А. Ельчибея майстерно підірвали основи, на яких трималися режими їхніх попередників, але, прийшовши до влади, самі стали жертвою розбалансованості практично всіх сторін суспільного життя, з якою не ладні були впоратися. Вони не змогли суттєво поліпшити економічний стан і вести результативні переговори на дипломатичному рівні; втратили контроль над військовими формуваннями, що так остаточно і не перетворилися за їхньої каденції на повноцінні національні збройні сили. Попри тимчасові військові успіхи у Нагорному Карабаху, азербайджанська армія при А. Ельчибеї втратила більше, ніж досягнула. Низький рівень управлінської компетентності обтяжувався невмінням вести більш тонкі інтриги задля усунення своїх політичних конкурентів. Упродовж усього періоду правління З. Гамсахурдіа та А. Ельчибея опозиція до них усе більше розширювалась і зміцнювалась. Їхні режими впали, коли остаточно втратили підтримку впливових політиків і довіру населення.

Події, що безпосередньо призвели до відсторонення З. Гамсахурдіа та А. Ельчибея з найвищих державних посад, також подібні між собою. В обох випадках поштовхом до цих подій стали збройні заколоти, спричинені невдоволенням військових ставленням до них своїх президентів. У Грузії заколот був влаштований лідерами воєнізованого формування “Мхедрioni” Джабою Йоселіані та Тенгізом Кітовані. В Азербайджані заколот здійняв командир військового загону Сурет Гусейнов. Номенклатурні лідери, які скористалися плодами військових заколотів, — Едуард Шеварнадзе та Гейдар Алієв, — через деякий час після свого приходу до влади репресували потенційно небезпечних заколотників і усунули їх з політичного життя своїх республік.

Література

1. Агаев Р., Али-заде З. Азербайджан // Конец второй республики (1988–1993 гг.). — М.: Издат. дом “Граница”, 2006.
2. Восленский М. С. Номенклатура. Господствующий класс Советского Союза. — М.: Советская Россия, МП “Октябрь”, 1991. — 624 с.
3. Нодия Г. Политическая смута и этнотерриториальные конфликты в Грузии. — <http://www.infospace.narod.ru/publik/etnokonflikti.htm>
4. Політологія посткомунізму. — К.: Політ. думка, 1995.
5. Фукуяма Ф. Комментарии к работе Г. Нодия “Национализм и демократия” // Переделы власти. — № 1. — <http://old.russ.ru/antolog/predely/4/dem1-2.htm#top>
6. Фурман Д., Абасов А. Азербайджанская революция // Азербайджан и Россия. Общества и государства. — http://www.sakharov-museum.ru/publications/azrus/az_005.htm

Політичний розвиток пострадянських Азербайджану та Грузії у перші роки незалежності має багато спільних рис, що, безсумнівно, пов'язано як із тривалим попереднім перебуванням у рамках єдиної політичної системи, так і зі специфічними особливостями двох кавказьких республік. Спільними для всіх нових незалежних держав проблемами були необхідність кардинальних економічних та адміністративних перетворень, відсутність серйозного досвіду державної незалежності, руйнація попередніх соціальних і культурних підвалин суспільств, боротьба за владу між вихідцями з номенклатури та новими політичними силами. Кожна з колишніх п'ятнадцяти республік СРСР по-своєму шукала шляхи вирішення цих проблем. Обрані лідерами молодих держав стратегії багато в чому вже встигли продемонструвати свою правильність або хибність, вони повели різними дорогами частини колишнього радянського народу.

Политическое развитие постсоветских Азербайджана и Грузии в первые годы независимости имеет много общих черт, что, несомненно, связано как с длительным предыдущим нахождением в рамках единственной политической системы, так и со специфическими особенностями двух кавказских республик. Общими проблемами для всех новых независимых государств были необходимость кардинальных экономических и административных превращений, отсутствие серьезного опыта

государственной независимости, разрушение предыдущих социальных и культурных фундаментов обществ, борьба за власть между выходцами из номенклатуры и новыми политическими силами. Каждая из прежних пятнадцати республик СССР по-своему искала пути решения этих проблем. Избранные лидерами молодых государств стратегии во многом уже успели продемонстрировать свою правильность или ошибочность, они повели разными дорогами части прежнего советского народа.

Political development of post soviet Azerbaijan and Georgia during the first years of independence has a lot of common features, which, undoubtedly, due to the fact that, both countries for a long period have been part of the one political system and also distinctive character of politics in Caucasus. In general, such issues as, necessity of cardinal economic and administrative transformations, absence of serious experience of independent statehood, destruction of previous social and cultural foundations of societies, race for power between people from a nomenclature and new political forces. Each of the former fifteen republics USSR has been searching its own way of tackling these problems. Preferred strategies by the leaders of young states has already demonstrated their pros and cons and paved its own way of development for the each of the ex-soviet nations.

Надійшла 5 вересня 2009 р.